

Fehér Zoltán

„Német császár levelet ír Kossuthnak”

„Kívülről” és „belülről” érkező hazafias mentalitás
Bátya dalkincsének szövegeiben

Bátya magyar és rác népdalkincsének gyűjtését valóban a huszonnegyedik órában végeztem el 1952-től 1990-ig. Akkor még éltek azok az emberek, akik fiatalkorukat a Monarchia első világháború mozdulatlanak látszó parasztvilágában éltek le. Őrizték tudatukban annak emlékét. S mivel Bátya kétnyelvű falu volt, polgárosulásában elmaradt a tiszta magyar falvaktól. Ezért olyan archaikus elemeket is megőrzött műveltségében – így zenei hagyományában is –, amelyeket a tiszta magyar lakosságú falvakban már rég elfelejtettek. Itt még „tisztább volt a forrás”. Természetes, hogy a „felülről és kívülről érkező hatások” azért már akkor is kimutathatók voltak a bányai nép tradicionális kultúrájában. Amikor a hasonló történeti múltú, hasonló vegyes etnikumú szomszédos Dusnok népzenejét gyűjtöttem, szinte a bányaihoz hasonló tapasztalatokat szereztem. 1990-re, a rendszerváltás idejére pedig már elsorvadt a nemzet élető gyökere, a parasztság is.

Kálmány Lajos, a híres folklorista pap, a szegedi nagytájon végzett XIX. század végi gyűjtései során különös figyelmet fordított a történeti hagyományokat őrző népköltészeti alkotásokra, ám ennek ellenére alig lelt olyan folklóradatot, amelyek a kuruc kornál régebbiek. Bányán a rác szövegű anyagban viszont – ha nem is nagy számban – előkerültek még a török kori, sőt Mátyás király korát idéző szövegek is.

1868-ban, az Eötvös-féle népiskolai törvény szinte „erőszakosan” beavatkozott a paraszti társadalom életébe, és ennek következtében nemcsak a gyermeknevelés gyakorlata, hanem a gazdálkodási hagyományok is átalakultak. Az analfabetizmus felszámolásával pedig egyre nagyobb jelentőségűvé vált a még élő népköltészetben a hagyományok írásbeli átszarmaztatása, valamint a mű- és népköltészet kölcsönhatása. Az iskolai énekórákon olyan dalokat is tanítottak, amelyek a magyar identitást erősítették – javarészt nem népdalok voltak –, s ezek is a „falu dalkincsének” is részeivé váltak (*Árpád apánk, ne féltsd ősi nemzedet, / Nem vész az el, ha eddig el nem veszett...*). Új jelenség volt, hogy a vásárokon beszerzett, betyárokról (népi szabadságharcosok!) szóló „népies” ponyvaregények nagy közkedveltségnek örvendtek, a középkori énekmondók kései utódai, a „históriások” rémtörténeteikhez hasonlóan, amelyeknek nyomtatott formájából éppúgy olvasott fel téli szomszédolások alkalmával odahaza egy-egy jófejű iskolás gyermek, mint az újságokból.

A magyar történelem is megjelent Bátya dalkincsének szövegeiben a hazaszeretettel együtt. Nem csak azért, mert Bátya népe itt élte meg azokat, hanem azért is, mert a falu népének az a része, amely a magyar őslakosság leszármazottja, lelke mélyén – rác nyelve ellenére – mindig is magyarnak érezte magát. Valószínű azonban, hogy az iskolai énekórákon tanulták a következő dalokat. Az első dalunk a kuruc időket idézi, s a „Cérnagyáros”-nak nevezett Guzsván János felesége (1905) énekelte. Nyilvánvalóan műzenei alkotás archaizáló szövegével együtt. A szövege talán Rákóczi hamvainak hazahozatala idején

keletkezett. Abban az időben nagy népszerűségnek örvendtek ugyanis a Thaly Kálmánnak és követőinek kuruc nosztalgiai kifejező dalai. Ez a dal is a kiegyezéskori 48-as párt függetlenségi programját népszerűsítette. Dallama viszont „az első új stílusú magyar népdal” szerkezetével egyezik meg (XVIII. sz.), ami Pálóczi Horváth Ádám *Ötödfélszáz énekek* című kéziratos lejegyzésében található „Prussiának királya méltán haragszik” szöveggel.¹ Nem véletlen, hogy felfedezője a néprajzi adatokat, tanulmányokat megjelentető folyóiratban, az *Ethnographia* 1906-os évfolyamában közölte.² A bátyai iskolába is akkortájt kerülhetett.

*Rákóczi, Bercsényi, ragyogó vitézek
Napkelet tájáról fegyverek kelének,
És amint fölkeletek, fohászuk égbe száll,
Segíts meg, istenünk, harcaink hevén át.*

*Segíts meg istenünk, és te Szűz Mária,
Hogy el ne pusztuljon magyarok hazája,
Magyarok hazája, oly dicső volt híred,
Hogy arany almának neveztek el téged.*

*Az alma lehullott, csutkája csak van meg (!) (csak csutkája van meg)
Mióta az ország labanccal tele lett,
Magyarok hazája, aranyos szép alma,
Ki téged őrizett, hideg hant takarja.³*

Második példánk szintén műzenei, iskolában tanított dal lehetett, ugyancsak szabadságharcos témájú, de már 48-as, akár Kossuth-nótának is mondhatnánk. Az előbbi dal énekesének férje, Guzsván János (1897) énekelt. Nyilván a XIX. század második fele politikai küzdelmeinek idején a 48-as párt hívei dalolhatták. Akkor még élhettek azok a veteránusok, akik Kossuth honvédeként harcoltak 48-ban. A dal allegorikus szövegében Ferenc Jóska és Kossuth Lajos képzeletbeli levélváltásában a győztes császár megalázó „szolgálatot” ajánl a legyőzött, emigrációba kényszerült Kossuthnak, Magyarország volt kormányzójának. A nagyon „magyaros” csikósságot. Kossuth látszólag elfogadja, de egy kis türelmet kér, hogy aztán annál nagyobbat csattanjon az a bizonyos politikai „ustor.”

*Német császár levelet ír Kossuthnak,
Szegődjön be őhozzá csikósnak,
De a Kossuth feleletül azt írja,
Hogy nem kész még a karikásustorja.*

*Majd ha kész lesz a karikás nagy ustor,
Megállj német, majd kilakolsz másodsor,
Megtudod majd, hogy a Kossuth mit akar,
Eszedbe jut százezerszer a magyar.⁴*

1 PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM: *Ötödfélszáz énekek*, Bp. 1953. 243.

2 *Ethnographia*, 1906.

3 FEHÉR ZOLTÁN – FEHÉR ANIKÓ: *Bátya népzeneje*, Kecskemét 1993. 137. Ak: GUZSVÁN JÁNOSNÉ (1905).

4 *Uo.* 152. Ak: GUZSVÁN JÁNOS (1897).

Valószínűleg a szabadságharc bukása után, a Bach-korszakban keletkezett az az új stílusú magyar népdal is, amelyet Szuroop János (1918) énekelt nekem. Feltehetőleg – mulatószövegtartalma miatt – ezt már nem az iskolában tanulták. De a bátyai „jegyző, bíró, kántor és pap” énekelhette, s a nép eltanulhatta tőlük. Szövege a „sírva vigadó” magyar urak (értelmiségiek, dzsentrik) hangulatát fejezi ki, amikor a közjük keveredett rejtőzködő (bujdosó) honvédek kilétéről cinkos egyetértéssel hallgatott a társaság. Egy szó sem esik a szövegben a szabadság elbukásáról, csak sejtethetjük, hogy emiatt isznak *bújukban* a magyarok. A mulatozás pedig ráadásul a sváb Nemesnádudvar pincéiben folyik. Az élet, a bálók meg a lakodalmak azonban fölülírják a nemzeti gyászt: jókedvűen mulatnak a menyecskék meg a lányok.

*Jó bor terem a nádudvari hegy alján,
Akad is ott tele pince akárhány,
Akárhányat találtam mind bejártam,
Mindegyikben alaposan eláztam.*

*Jegyző, bíró, kántor és pap sorjában,
Iszik ottan a sok magyar bújában,
Iszik ottan zenész is, mert itatják, -ják
Hová való, azt sohasem kutatják.*

*Télen fogy el a szüreti borocska,
A bálokra meg a lakodalmakra,
Jókedve van menyecskének, leánynak,
Hull a bankó a muzsikus cigánynak.⁵*

Ugyancsak a szabadságharc utáni politikai hangulatot tükrözi a következő dal. Elterjedését és talán a forrását is a korabeli 48-as (ellenzéki) újságokban kell keresnünk, s bizonyosan nem iskolai tandal volt. Énekelte a szállási Tupcsia Francis (1922). Szövegének megértéséhez tudnunk kell, hogy Magyarországon 1851-ig bárki szabadon termelhetett, értékesíthetett dohányt. Ekkor azonban a Császári Nyílt Parancs (1853), vagyis az úrbéri viszonyokat végképp felszámoló, az úrbéri pereket elindító törvényekkel szinte egy időben jövedéki terméké nyilvánították a dohányt. Csak engedéllyel és a jövedéki adó befizetése után termelhetett bárki is. Később az árusítást is szabályozták. Ennek következtében kezdtek el működni a trafikok. Mindezt a rebellis magyar nép úgy élte meg, hogy lám, a bécsi udvar még jobban megkurtítja a magyarok jogait. A XIX. század második felében fellángoló olasz risorgimento, Garibaldi függetlenségi küzdelme rokonszenvet ébresztett hazánkban. Később Kossuth is oda emigrált, onnan tartotta ében a hazai 48-as eszméket. S míg a Garibaldi ellen küzdő osztrák seregekben sok magyar harcolt, a honi közvélemény az olaszoknak „szurkolt”. Ekkor volt divatos országszerte a közismert német-bosszantó dalocska: *Kerek ez a zsemle, / Nem fér a zsebembe, / Kétfelé kell vágni, / Úgy kell megpróbálni, / Éljen Garibaldi.* Alábbi dalunk szintén félnépi alkotás, mint a korabeli kortesnóták. Talán egy falusi dzsentri, egy notárius, kántor vagy egy tanító írta? (Lehet, hogy ezt a dalocskát kortesnótának szánták.) Szövegében a pipa azért mondja föl a szolgálatát, mert belőle már „magyar dohányt” nem szívhat gazdája. Ezért a pipa még hazáját is elhagyná. S hová akar emigrálni? A lázadó, egységesülni akaró Itáliába. Nem kívánja áruló gazdáját tovább szolgálni, hiszen az trafikost fogad, mulatni szeretne. De furcsa ez a mulatás. Olyan magyaros

⁵ Uo. 153. Ak: Szuroop János 1918.

sírva vigadás ez is, hisz a pipaszurkálót gazdája „felkötí” – talán maga helyett – a sallang végire. Ezek után természetes, hogy a Bach-korszakban szinte a hazafias ellenállás szímbóluma lett a finánc nem látta „szúzdohány”.

Hogy a kétnyelvű Bátya a Bach-korszakban és utána is ilyen 48-as ideákat vallott, akár Móra Ferenc foltozó-szűcs apja Félégyházán, azt nem kis mértékben néhány helybeli (itt élő) személyiségnek tulajdoníthatjuk. Egyikük, a falu legnagyobb földesura, a németgyűlölő (bár német eredetű) Vigyázó Ferenc és Sándor, valamint birtokának intézője, László Károly „inzsínór”, aki Kossuth titkára volt korábban az emigrációban. Pásztori Endre tanító úr meg szintén emigrációból tért haza, s írogatta a pesti lapokban szabadságharcos tüzértiszti és bulgáriai emigrációs élményeit. A falu népének korabeli magyar elkötelezettségét jelzi az, hogy két bátyai negyvennyolcas honvéd temetői keresztjén is feltüntették, milyen csatákban vettek részt honvédként a szabadságharc idején. Az egyik kereszt felirata: MATOTA ISTVÁN VOLT 48-AS HONVÉD, RÉSZT VETT A NAGYSZOMBATI, POZSONYI ÉS KOMÁROMI CSATÁKBAN. ÉLT 65 ÉVET. MEGH. 1903 ÁPR. 10-ÉN BÉKE PORAIRA. EMELTETTE BALÁZS FIA: Matota István, aki fiát Árpádnak kereszteltette, unokája meg Mádira magyarosított, s a bátyai iskola tanítójaként ment nyugdíjba.

Most pedig lássuk azt a Bach-korszakbeli magyar „protest-song”-ot.

*Egy napon egy csütörtöki napon
A pipa bekocogtat az ablakon
A pipa bekocogtatott, jó estét gazdám,
Van-e benned jó magyar dohány,*

*Ha nincs benned jó magyar dohány,
Énbelülem többet nem pipálsz,
Én elmegyek Olaszország felé
Csutora meg Albánia felé.*

*A gazdám az trafikust fogadott,
Melléje egy muzsikust hozatott,
Pipa megtáncoltatja, csuhaj, a zacskót,
Csutora meg a hatakós hordót.*

*A pipaszurkáló is fölugrik,
Hát én kedves jó gazdám, hová jutok,
Ide, ide jer zacskóm szélire,
Rákötlek a sallang végire.⁶*

Nyilvánvaló, hogy ez a bátyai vidám balladás dal nem egyedi, máshol nem ismert alkotás. Ki gondolná azonban, hogy első lejegyzője Móricz Zsigmond volt, aki szülőföldjén gyűjtötte (1903–1905), s a *Magyar Népköltészet* sorozatának XVII., Szatmár megyei kötetében közölte.

*Összeveszett pipa a gazdával
A papaszár meg a csutorával,
El is indult ő a nagy világba,
Ferenc Jóska kegyes (?) táborába.*

6 FEHÉR Zoltán – FEHÉR Anikó: Bátya népzeneje

*A pipa ment Németország felé,
A csutora Lengyelország felé...*

*Csak még egyszer jönnél haza pipám,
Véle együtt készséges csutorám!
Úgy gondodat fogom viselgetni (!)
Zsebkendőbe foglak takargatni.*

*Egyszer esett csütörtöki napon,
Békocogtat pipa az ablakon:
Édes gazdám, van-e trafikdohány?
Mert ha nincsen, nem szíjsz (!) többet, gazdám!*

*A gazdája muzsikust fogadott:
Hatvan krajcárt a trafikba adott.
Úgy megforgatta pipa a zacskót,
A csutora, acélt, kovát, taplót.*

*A pipaszurkáló is felugrott:
– Hát én, édes gazdám, hová jutok?
– Ide, ide a zacskóm szélire:
Rákötlek a sallang végire.⁷*

Valószínűnek látszik, Móricz adatközlője, az a bizonyos „Lidi néni”, nem emlékezett biztosan az „eredeti” balladás dal szövegére, vagy romlott változatát ismerte, mert ilyet mond, hogy a pipa Ferenc Jóska táborába indul (48-as dalok fordulata), miután összeveszett gazdájával. (Az eredetileg ellenzéki [48-as] szöveg félig rejtett mondanivalója „kikapott” a használat során a dalból.) Aztán a folytatásban csak kétsoros versszakot énekel. (Refrénre?) Gyanús az is, hogy hová mennek. Miért Németországba és Lengyelországba? Nem tudjuk, mi miatt veszett össze „pipa a gazdával”. Ezért én az első két versszakot „megfejelésnek” tartom. (Ilyen megfejelés található Petőfi *Juhász legény, szegény juhász legény* folklorizálódott változatában is.) Az „igazi” szöveg – szerintem – csak a negyedik versszakban bukkan elő, de ott is nem a „jó magyar dohány” meglétéről érdeklődik a pipa, hanem éppen „trafikdohányról”. Aztán meg a pipa, mintha osztrák pandúr volna, a trafikdohány használatát teszi kötelezővé. Pont fordítva, mint a bátyai „kurucosabb” változatban. Így valóban megérdemli ez a változat a Katona Imre által adott „tárgyak lázadása” című besorolást.

Albert Ernő pedig Csíkjenőfalván talált rá 1973-ban. Első versszaka a pipa külföldre való távozását közli, a továbbiak pedig a hazatérését. Szóval ez utóbbi variánsban már nyoma sincs a dohánymonopólium elleni protestálásnak.

*Elveszett a pipa a tartóval
A csatora a masina tartóval
Pipa elment Lengyelország felé
A csatora Amerika felé*

⁷ Magyar Népköltési Gyűjtemény XVII. kötet. Szatmári gyűjtés. Gyűjtötte: Móricz Zsigmond. 1. kötet. Ss: KATONA Imre, Bp. 1991. Ak: Lidi néni, Magosliget.

*Egy szép napon, csütörtök délután
Pipa bekocogtatott az ablakán
Jó napot, édes gazdám, hazajöttem már
Van-e nekem egy karika dohány*

*S erre a pipa muzsikust fogadott,
Száz lejével trafik dohányt fogadott
S pipa megtáncoltatta a tubakos zacskót.
A csutora a masina tartót.*

*S erre a pipaszurkáló is felugrott,
Hát én kedves jó gazdám hova jutok
S uccu néki, a zacskó széles szélére
Haj, ráköteve a szalag szélére*

A szintén erdélyi Benedek Tibor Magor *Titkon tartottam egy ösvent* című felcsíki népdalgyűjteményében ilyen változatban találunk dalunkra.

*Egy szép napon, csütörtök délután
Pipa bekocogtatott az ablakon
Hon vagy-e édes gazdám? – Hazajöttem már.
Van-e számomra egy karika dohány?*

*Erre a pipa muzsikást fogadott,
Száz lejére trafikdohányt hozatott,
Pipa megtáncoltatta tubákos zacskót,
A csutora a muzsikatartót.*

*Erre a pipaszurkáló es felugrott.
Hát én édes jó gazdám, mire jutok?
Rákötlek a zacskómmak a recés szélére
Eléveszlek, beléteszlek s kiveszlek.⁸*

Azt hiszem, nem az elfogultság mondatja velem, hogy a bátyai szöveg cselekménye és mondanivalója logikusabbnak, érthetőbbnek tűnik, mint a székely variánsoké. Azt is megkockáztatom, hogy oda később került el a dal, mint Bátyára. Talán csak Trianon után (ezért van a szövegben a román „lei”). Ekkorra már a dohánymonopólium körüli bonyodalom elfelejtődött, hisz aktualitását veszítette. Nincs a székely szövegekben a „jó magyar dohány” kifejezés, ami a finánc nem látta szűzdohányt és a passzív ellenállást jelenti. A pipa Olaszországba való emigrálása is hiányzik a székely szövegekből, hisz itt Lengyelország és Amerika szerepel helyettük. Így a szöveg elvesztette „eredeti” (?) politikai protestáló tartalmát, s pusztán a tárgyak perszonalizálódásának játékos formulájává vált.

Nézzük csak meg, miként válnak emberszerűvé a dalban szereplő dohányzóeszközök. A pipa bekocogtat, beszél a zacskóhoz, megtáncoltatja a zacskót, a csutora megtáncoltatja a hordót, a pipaszurkáló felugrik, beszél, végül a gazda (az ember) felköti a zacskó szélére. Az efféle megszemélyesítés Európa népeinek folklórájában élő hagyomány, de nálunk legfő-

⁸ BENEDEK Tibor Magor: *Titkon tartottam egy ösvent*. Gyergyószentmiklós 2016. 74. Ak: Székely Árpád.

képpen a „tücsöklakodalom” típusú gyermekköltészeti alkotásokban fordul elő. Seemayer Vilmos 1933-ban a Somogy megyei Gigen gyűjtött egy ilyen szövegű gyermekdalt.

*Sütőlapát táncot jár, a kemence lángot jár
Szívem Ilonám, gyöngye violám*⁹

A típus magyar változataiban azonban inkább állatokat személyesítenek meg, miként a címadó kanásztánc típusú Tolna megyei népdalunkban.

*Házasodik a tücsök, szűnyog lányát kéri,
Csiszeg-csoszog a tetű násznagy akar lenni,
Oda ugrik a bolha vőfély akar lenni,
Mindenféle csúf bogár vendég akar lenni.*¹⁰

A Hont megyei Ipolybalogon ilyen népi abszurdot gyűjtöttek:

*Ha bemegyek a bableves csárdába,
Ott mulat a krumplileves bújába,
Túrós csusza összeveri bokáját,
Mákos csusza megöleli babáját.*¹¹

Ág Tibor a Nyitra megyei Zsérén 1953-ban jegyzett le egy tíz versszakos „állatlakodalom” típusú, valószínűleg félnépi eredetű dalocskát. Persze itt sem állatok, hanem tárgyak viselkednek emberi módon. A dal Erdély kivételével országosan ismert. Ebből is idézek.

*Házasodik a lapát,
Elveszi a piszkafát
Zireg-zörög a földő,
Sistereg a serpenyő.*

*Csörömpöl a rézkanál,
A mozsár is muzsikál,
Nyújtózik a nyújtófa,
Mellik is az új nóta?*¹²

„Azok a folklórvariánsok – írja Grynaeus Tamás –, amelyekben állatok és emberek, vagy állatok és tárgyak együtt mulatoznak, a »fenékkal felfordult világ« képzetének már korcs, értelmetlen változata.”¹³ Ezt a jelenséget neveztem én népi abszurdnak.”¹⁴

Özvegy Balogh Dánielné (1885) kedvenc nótafám és népdalköröm lelkes énekes volt még nyolcvanéves korában. is. Egy füzetet teleírt nótáinak szövegével. Tőle vettem mag-

9 Magyar Népzene Tára I. Gyermekdalok, Bp. 1950. 466.

10 BÁRDOS Lajos: 101 magyar népdal. Bp. 1945. 20.

11 Magyar Néprajzi Lexikon V., Bp. 1982. 377.

12 ÁG Tibor: Semmit sem vétettem Nyitra városának. Nyitra-vidéki magyar népdalok. Duna-szerdahely, 2004. 152.

13 Magyar Néprajzi Lexikon V., Bp. 1982. 377

14 FEHÉR Zoltán: Fát vágok fát, de micsoda fát. A népi abszurd. Hítel 2019/9.

netofonra az alábbi új stílusú, sokfelé ismert katonanótát. Szövege azt a fegyvernemi virtuskodó csipkelődésből származó büszkeséget fejezi ki, amely sok katonadalban felcsendül, s benne a lovas vitéz, a huszár fensősége fejeződik ki a gyalogos bakával szemben.

Engedje meg a kedves olvasó, hogy a népdalszöveg kapcsán egy kis nyelvtörténeti kitérőt tegyek. Ma már fel sem tűnik, hogy a dalban per/te szólítják meg a felséges urat. Ez nem bratyizás, nem letegezés, hanem azoknak a hajdani időknak az emléke, amikor nyelvünk még nem ismerte a magázás (önözés) szokását. Pedig a tiszteletteljes tegezés él mai nyelvhasználatunkban. A Jóistent még ma is tegezzük imádságainkban „Mi Atyánk, ki *vagy* a mennyekben.” Meséinkben pedig az uralkodót így illet megszólítani: „Uram, királyom, életem-halálom kezedbe ajánlom.” A való életben, főként a főúri levelezésben pedig általános volt a „tekegyelmed” címzés. (Az is érdekes nyelvi jelenség, hogy nem ilyen sorrendben áll a megszólított neve, hogy „királyom, uram”, mint ahogy „Uram, Istenem” a fohászkodás gyakoribb formulája, nem pedig „Istenem, uram”, hiszen nem ismerünk ilyen formát sem: Isten úr, de ilyet igen, hogy Urísten.)

Visszatérve a katonadalra, Örzse néni – talán szándéktalanul – aktualizálta a dal első sorát, amikor Ferenc Jóska helyett Sztalin Jóskát mond. (Micsoda felségsértés abban az időben!) Ez akkor volt ugyanis, amikor a magyar honvédséget gimnasztyorkába, pilotkába, tehát szovjet egyenruhába öltöztették, az 1950-es évek elején. A magyar büszkeség mondatta a hajdani magyar katonával (*meg a szovjet megszállás idejének bátyai énekesével*), hogy őt bizony – magyar létére – a ló illetné meg (mert hisz lovas nép a magyar), és csak ezzel tudna imponálni a szeretőjének. A második versszakban már Horthy Miklóst kéri, hogy katonasága idején viselje gondját az édesanyjának. A szöveg utolsó sorában még az „állampolgári engedetlenség” lehetőségét is megemlíti, ha elmarad a szülőről való gondoskodás. Itt azonban már a fenyegetés ismét a „német császárnak” (Ferenc Józsefnek) szól. (Íme a népi történelemszemlélet: Sztalin Jóska, Ferenc Jóska, Horthy Miklós, mindegy, hogy ki, egyformán elviszik a legényeket katonának, akiknek joga sincs követelni jobb bánásmódot. S mindez egyetlen dalban.)

*Sztalin Jóska, ha bevöttél engöm katonának,
Adj hát lovat, adj hát lovat, hogy gyalog ne járjak.
Adj hát lovat, adj hát lovat, egy nyerges paripát,
Kivel átugratom babám rácsos kiskapuját.*

*Horthy Miklós, ha bevöttél engöm katonának,
Viseld gondját, viseld gondját az édesanyámnak
Mert ha gondját nem viseled az édesanyámnak,
Nem szolgállok három évet a német császárnak.¹⁵*

Ez a katonadal szövegtípus előkerült Bartók Béla gyűjtésében Ipolyviskről már 1914-ben egy leány előadásában. A szöveg azonban a bátyaival szemben nem 14, hanem csak 11 szótagos, s természetesen a dallam is más. Itt már a császár meg is ígéri a magyar legénynek a „nyerges paripát”. A ló és a vele végzett ugratás, valamint a kapu a magyar népdalok jelkép-rendszerében szexuális szimbólum.¹⁶ Ennélfogva dalunk nemcsak katonai, hanem szerelmes dalnak is felfogható, nem csoda hát, hogy leányka énekelte. Bartóknak.

---

15 Uo.

16 HOPPÁL Mihály – JANKOVICS Marcell – NAGY András – SZEMADÁM György: Jelképtár. Bp. 2010
„A nemzetközi – elsorban népi – szóhasználatban a lóval kapcsolatos tevékenységek a nemi aktust is jelentik..”

*Ferenc Jóska, ha bevettél huszárnak,
Adjál lovat, hogy én gyalog ne járjak,
Adok fiam olyan nyerges paripát,
Átugorhadd babád rácsos kapuját*

*Ferenc Jóska, ha bevettél tüzérnek,
Viseld gondját az én édesanyámnak.
Mert ha gondját nem viseled szegénynek,
Nem szolgálok csak a csillagos égnek.*

A sok szövegváltozat közül lássunk megint egyet Móricz szatmári gyűjtéséből, amelyben a huszárlegény saját szomorú sorsára is gondol, miközben a császár gondviselésére bízva édesanyját.

*Ferenc Jóska, ha bevettél huszárnak
Viseld gondját az én édesanyámnak!
Mert már én úgysem soká viselem:
Ótamára bízom a jó Istennek.¹⁷*

Szintén Felvidéken, Szécsénkén (Hont megyében, ma Szlovákia) jegyezték le 1976-ban egy másik, de szintén 11 szótagos variánsát..

*Ferenc Jóska őfelsége, ha bevettél huszárnak
Adjál nekem pejparipát, hogy én gyalog ne járjak
/ :Adjál nekem: / piros pejparipát
Még az éjjel átugratom babám rácsos kapuját.*

Katonanóták. (De csak az egyikben jelenik meg a háborús hősi halál lehetősége.) Inkább a magyar büszkeség huzakodik az atyáskodó bécsi uralkodóval. Katonanóták a boldog béke korából, amikor még az angyalbőrbe bújtatott magyar legények kimenőik alkalmával a Burgban vagy Stefánián „hódították” a cselédlányokat, miközben a katonabandák zenéje zsongította el a burgerok lelkét.

Aztán persze azután a „különös nyaréjszaka” után, midőn „Az égből dühödt angyal dobolt riadót a szomorú földre”, megváltozott minden. „Bajban van a messzeváros, / Gyűrközni kell a Halállal: / Gyűrközz, János, rohanj, János.” S a „Nótázó vén bakák” végelláthatatlan sorai vonultak a galíciai vagy a doberdói csataterekre, meg a csucsai frontra.. Dalolva mentek meghalni, s „Álltak, mert így rendelték el. S be szép ilyen végzetes néppel / Ugyanannak tudni magunkat.” – írta Ady. Akkor már nem incselkedő dalokat énekeltek a lányok kapujának átugratásáról, hanem efféléket:

*Gyertek, magyar fiúk, húzzunk drótot, ha lehet,
Közeledik már a román hadsereg,
Szólnak az ágyúk, ropognak az apró fegyverek*

¹⁷ Magyar Népköltési Gyűjtemény XVII. kötet. Szatmári gyűjtés.1. kötet Gyűjtötte: Móricz Zsigmond. Sz: KATONA Imre. BP. 1991. 148.

Ez a szomorúan dacos katonanóta két világégésben is aktuális volt. Egy olyan emléket ébreszt mindig bennem, mintha én találtam volna ki. Pedig ez nem kitaláció, hanem tény, s így a földön járó eseményt hirtelen szimbólummá emeli két esemény egybeesése. A dalt az idős dusnoki Hodován Jóska bácsi énekelte nekem magnóra, a kiérdemesült téesz-brigádvezető. Beszélgetésünk közben kiderült, hogy ő géppuskás volt a honvédségnél. Már azt nem tudom, hogy Schwartzlose-t kezelte-e vagy villámgéppuskát, de az szíven ütött, mikor elmondta, hogy negyvennégy októberében katonaként a Tisza menti harcokban, gyermekkori falum, Kécske határában, talán a pereghalomi dűlőben sebesült meg. Mikor halálhírért vettem, illendő módon nekrológgal búcsúztattam el a *Kalocsai Néplapban*, mint jó néhány „adatközlőmet”.¹⁹

Történt pedig, hogy a dusnoki általános iskola énektanárnője népdaléneklési versenyt rendezett az iskolájában, s erre engem is meghívott zsűrielnöknek, mert hisz javarészt az én gyűjtésemből adták elő az ifjú szereplők repertoárjukat. Megy a műsor, egyszer csak a tizenkét éves Baksa Zolika bejelenti, hogy a következő dalt Hodován János bácsitól tanulta, s már fújja is:

*Románia felé nem tudjuk mink az utat,
Főhadnagy úr, vezessen minket oda.
Elvezetlek, jó fiaim, én is elmegyek,
A Jóisten tudja, ki jön vissza veletek.*²⁰

...én is elmegyek. A Jóisten tudja, ki jön vissza – visszhangzott még a fejemben. De hisz ez az előbb idézett dal első versszaka! – villant eszembe. Az ifjú énektanárnő pedig épp ekkor súgta a fülembe: „Éppen most temetik Jóska bácsit.” (Mintha hallottam is volna ebben a percben a temetői lélekharangot.) Összeszorult a torkom. Meghalt, „elment” az öreg géppuskás, de a katonanótája itt szárnyalt egy tizenkét éves kisfiú ajkán. Úgy megy el az örökkévalóságba, hogy a magyar vitézség dala kíséri.

*

A fentiekben néhány általam gyűjtött, hazaszeretetet, hazafiságot tükröző dalszöveget közöltem. Sajátosan magyar és paraszti hazaszeretet rejtezik bennük. Bemutattam távolabbi variánsait, formai szerkesztésük hagyományos módjait, keletkezésük körülményeit és lehetséges hatásait is próbáltam megvizsgálni. Látható, hogy a variánsok az átalakulások során néha elvesztik eredeti mondanivalójukat, más szövegtípusba sorolódnak. Ma már senki sem tudja Bátyán ezeket a dalokat. Országosan sem túlságosan közismertek. Így könyveimben, valamint jóval terjedelmesebb kéziratosságyűjteményemben már csak „lennyomatait”, emlékei a nem is olyan régi, de véglegesen eltűnt parasztfalu népe gazdag lelkivilágának. Jó emlékezni rájuk. És – talán – tanulni belőlük.

18 FEHÉR Zoltán: „Sumo, sumo visola si”. Erdő, erdő, de magos vagy. Dusnoki népdalok. Kalocsa 2000. 152.

19 FEHÉR Zoltán: Elment az öreg géppuskás is. (Hodován Jóska bácsi halálára) Kalocsai Néplap 2001. ápr. 5.

20 Ua., mint a 19. jegyzet.